East African Journal of Swahili Studies
eajss.eanso.org
Volume 7, Issue 1, 2024
Print ISSN: 2707-3467 | Online ISSN: 2707-3475
Title DOI: https://doi.org/10.37284/2707-3475

EAST AFRICAN NATURE & SCIENCE ORGANIZATION

Original Article

Mikakati ya Udumishaji wa Lugha ya Kishona Nchini Kenya

Mercy Moraa Motanya[1], Boniface Ngugi[1] na Stephen Njihia Kamau[1]*

[1] Chuo Kikuu cha Kenyatta, S. L. P. 43844-00100, Nairobi Kenya.
[*] ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9273-9635; Barua pepe ya mawasiliano: motanya.moraa@gmail.com

DOI ya Nakala: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

Tarehe ya Uchapishaji:

14 Machi 2024

Istilahi Muhimu:

Udumishaji wa lugha, Uzalishaji Kijamii, Mikakati, Shinikizo, Jamiilugha, Uhamaji.

IKISIRI

Makala haya yanalenga kuchunguza mikakati mbalimbali inayotumiwa na Washona katika kudumisha lugha ya Kishona nchini Kenya. Washona ni Wabantu ambao asili yao ni nchi ya Zimbabwe na walifika nchini Kenya kuanzia mwaka wa 1959 kwa lengo la kuhubiri injili kupitia kwa dhehebu la Gospel of God. Washona wametagusana na jamiilugha mbalimbali nchini Kenya hasa katika kaunti ya Kiambu iliyo na hali ya wingilugha hasa kwenye mitaa ya Kinoo, Kikuyu, Kiambaa, Gitaru, na Githurai ambayo ni makazi ya Washona wengi wanaoishi nchini Kenya. Mtagusano wa lugha mbalimbali waweza kuhatarisha uthabiti wa kiisimujamii wa lugha ambayo ina idadi ndogo ya wazungumzaji na ambayo haina usaidizi kutoka asasi mbalimbali za kiserikali. Hali hii ndiyo inayoikabili jamiilugha ya Washona nchini Kenya. Makala haya yaliongozwa na nadharia ya uzalishaji kijamii ya Bourdieu (1977) ambayo iliendelezwa na O'Riagain (1994). Kupitia kwa mhimili wake wa kwanza unaosema kwamba kila kizazi hubuni na kuweka mikakati ya kurithisha kizazi kinachofuata utamaduni wake, nadharia hii inasisitiza mikakati ambayo jamiilugha huweka ili kudumisha lugha ambayo ni kipengele muhimu cha utamaduni. Utafiti huu ulifanyikia maktabani na nyanjani. Utafiti wa nyanjani ulifanyikia kwenye maeneo ambayo wanajamiilugha wa Kishona huishi ili kupata data iliyobainisha mikakati ambayo Washona wanatumia ili kudumisha lugha yao ya Kishona nchini Kenya. Jumuiya ya utafiti ilikuwa jamiilugha ya Washona wanaoishi katika mitaa mitano ya kaunti ya Kiambu. Sampuli ya utafiti huu iliteuliwa kimaksudi na kwa njia elekezi. Mbinu zilizotumiwa katika ukusanyaji wa data ni mahojiano, uchunzaji na mijadala ya vikundi vidogovidogo. Data iliyokusanywa ilichanganuliwa kwa kutumia mbinu changamano. Matokeo yaliwasilishwa kwa njia ya maelezo na kuongozwa na nadharia ya uzalishaji kijamii. Kufuatia juhudi za UNESCO za kudumisha lugha asilia, utafiti huu ni wa manufaa kwa Washona wenyewe, taifa la Kenya na mataifa mengine kwa kuwa uliongezea data muhimu katika kuhifadhi lugha ya Kishona nchini Kenya.

APA CITATION

Motanya, M. M., Ngugi, B. & Kamau, S. N. (2024). Mikakati ya Udumishaji wa Lugha ya Kishona Nchini Kenya. *East African Journal of Swahili Studies*, *7*(1), 137-154. https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

CHICAGO CITATION

Motanya, Mercy Moraa, Boniface Ngugi and Stephen Njihia Kamau. 2024. "Mikakati ya Udumishaji wa Lugha ya Kishona Nchini Kenya". *East African Journal of Swahili Studies* 7 (1), 137-154. https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824.

HARVARD CITATION

Motanya, M. M., Ngugi, B. & Kamau, S. N. (2024) "Mikakati ya Udumishaji wa Lugha ya Kishona Nchini Kenya", *East African Journal of Swahili Studies*, 7(1), pp. 137-154. doi: 10.37284/jammk.7.1.1824.

IEEE CITATION

M. M. Motanya, B. Ngugi & S. N. Kamau "Mikakati ya Udumishaji wa Lugha ya Kishona Nchini Kenya", *EAJSS*, vol. 7, no. 1, pp. 137-154, Mar. 2024.

MLA CITATION

Motanya, Mercy Moraa, Boniface Ngugi & Stephen Njihia Kamau. "Mikakati ya Udumishaji wa Lugha ya Kishona Nchini Kenya". *East African Journal of Swahili Studies*, Vol. 7, no. 1, Mar. 2024, pp. 137-154, doi:10.37284/jammk.7.1.1824.

UTANGULIZI

Fishman (1989), Batibo (2005), na Benrabah (2004) wanasema kwamba udumishaji wa lugha ni hali ya kukuza uwepo, uhai, na matumizi ya lugha asilia licha ya kukumbwa na shinikizo kutoka lugha nyingine maarufu zilizo na idadi kubwa ya wazungumzaji na majukumu mengi katika jamii. Hii ina maana kwamba lugha inayodumishwa ina uwezo mkubwa wa kujikinga dhidi ya athari zinazotokana na lugha maarufu (Batibo, 2005; Fishman, 1989; Ralli, 2001). Uwezo wa kudumisha lugha hubainika kupitia matumizi yake miongoni mwa vijana na watoto, matumizi katika maeneo na shughuli mbalimbali za jamii na matumizi yake kwenye maeneo rasmi. Matumizi haya mbalimbali ya lugha katika jamii huifanya lugha hiyo kuwa imara na kupata uthabiti wa kiisimujamii anavyosema Fishman (1989).

Pauwels (2004), Baker (1992) na Richards na Schmidt (2002) wanafafanua udumishaji lugha kama hali ya jamiilugha kuendelea kutumia lugha yao katika baadhi au miktadha yote ya jamii licha ya kuwepo na shinikizo kutoka kwa lugha iliyo na wazungumzaji wengi. Kulingana nao, udumishaji wa lugha huchochewa na uchumi hasa matumizi yake katika biashara, wanajamiilugha kuifahamu lugha yao vizuri, matumizi katika elimu na matumizi yake katika vyombo vya habari na mitandao ya kijamii.

Wolck (2004) amefafanua umuhimu wa udumishaji lugha kwa kusema kwamba kudumisha lugha ni kuitumia kwa uaminifu wote, kurithisha vizazi vyote, na kuonyesha mielekeo chanya kuhusu lugha hiyo. Wolck anabainisha sababu mbalimbali zinazohusishwa na udumishaji wa lugha. Kulingana naye, sababu kuu ya udumishaji lugha ni kuirithisha kutoka kwa wazazi hadi kwa watoto wao. Pale ambapo kuna mwachano wa vizazi katika matumizi ya lugha ambapo babu hutumia lugha asilia kuongea na wana wao na wajukuu wao lakini wazazi wanatumia lugha nyingine wanapoongea na watoto wao, pana uwezekano wa kufa kwa lugha husika. Iwapo ni sharti lugha idumishwe, basi lazima kuwe na urithisho wa lugha kutoka kwa wazazi hadi kwa watoto wao. Makala haya yanalenga kubainisha iwapo Washona wamedumisha lugha yao ya Kishona nchini Kenya licha ya shinikizo kutoka lugha maarufu kama vile Kiswahili na Kikuyu. Makala haya yatajibu swali la mikakati ambayo Washona wanatumia katika kudumisha lugha yao nchini Kenya.

NADHARIA YA UZALISHAJI KIJAMII

Mwitifaki wa nadharia hii ni Bourdieu mwaka wa 1977 kwa minajili ya kufafanua namna ambavyo kizazi fulani hurithisha utamaduni wake kwa kizazi kinachofuata. Nadharia hii iliendelezwa na O'Riagain (1994) na alipendekeza mihimili miwili ifuatayo.

- Kila kizazi hubuni na huweka mikakati ya kurithisha kizazi kinachofuata utamaduni wake.
- Athari mbalimbali za mtagusano wa lugha moja na nyingine.

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

Makala haya yalitumia mhimili wa kwanza wa nadharia hii unaofafanua kwamba mikakati ya jamii ya kurithisha kizazi kinachofuata utamaduni wake huwa ni jambo la kimsingi katika jamii. Hii ni kwa sababu makala haya yanachunguza mikakati mbalimbali ambayo Washona wameweka ili kudumisha lugha yao nchini Kenya. Mikakati mizuri na imara huchangia uthabiti wa kiisimujamii wa lugha husika. Mikakati hii yaweza kuwekwa na mtu binafsi, familia ya mtu binafsi ama jamii nzima kwa makubaliano. O'Riagain (1994) anadai kwamba wakati mwingine mikakati inayowekwa na mtu binafsi ama na jamii kwa jumla yaweza kuendelezwa na wanajamii bila wao kufahamu kwamba wanadumisha kipengele fulani cha mikakati ile. Lugha ya mama ni kipengele cha kwanza muhimu ambacho wazazi hurithisha wana wao. Hili linawezekana iwapo wazazi hawa hawajaathiriwa sana na lugha jirani kwa sababu ikiwa wameathiriwa basi huenda wakawahamisha wana wao zaidi kutoka lugha yao asilia na hivyo lugha yao ikakosa uthabiti. Mambo mengine yanayorithishwa vizazi kupitia kwa lugha ni kama vile dini, elimu, vyakula, sherehe za kuzaliwa, na kupewa majina na hata salamu za jamii husika.

Historia ya Washona Nchini Kenya

Ripoti ya Shirika la KHRC kwa ushirikiano na shirika la Ndubi (2017) inasema kwamba Washona walianza safari za umishenari kutoka Zimbabwe kuelekea nchi mbalimbali za Afrika kwa nia ya kuhubiri injili kupitia kwa kanisa la *Gospel of God*. Katika safari zao za umishenari, walipitia Zambia, Malawi na Tanzania ambapo baadhi yao walibaki nyuma katika nchi hizo na kutangamana na wanajamiilugha wengine katika harakati za kueneza injili. Baadhi yao waliendelea na safari kuelekea Afrika mashariki hadi wakaingia nchini Kenya. Lengo lao la kuingia Kenya, anavyosema Wagalla (2019), liliegemea kwenye imani yao ya kidini kuhusu nchi ya Kenya kupitia kwa utabiri wa mwanzilishi wa kanisa lao.

Mwanzilishi wa kanisa lao, kwa jina la Shoniwa Masedza, aliyebadilisha jina na kuitwa Johanne Masowe baada ya kupokea wito wa kuwa nabii, alikuwa ametabiri kwamba Kenya ndiyo iliyokuwa nchi yao ya ahadi katika imani yao na hivyo basi kuwasili kwao nchini Kenya kulikuwa ni kutimiza unabii huo. Johanne Masowe alianzisha kanisa la *Gospel of God* mwaka wa 1932 na akaendelea kuhubiri hadi alipoaga dunia mwaka wa 1973. Kabla ya kifo chake, Nabii Johanne Masowe alizuru nchi mbalimbali za Afrika kwa ajili ya kueneza injili. Ingawa nabii hakufika Kenya, aliwaagiza wafuasi wake kuhubiri injili jinsi alivyofanya kwa nchi nyingine za Afrika. Inasemekana kwamba nabii Johanne Masowe aliwatabiria waumini waliokuja Kenya kwamba hatimaye watakubalika kuwa raia wa Kenya, Mulinya (2020) na ripoti za KHRC na UNHRC (2019).

Kulingana na Mulinya (2020), Washona wa kwanza waliofika Kenya kuanzia mwaka wa 1959 walikuwa wamishenari kumi na sita wakiongozwa na mzee Arthur Dirorimwe. Walipofika Kenya, walijigawa katika makundi mawili ambapo kundi moja lilienda sehemu za Ngong, Kaunti ya Kajiado ambapo walikaribishwa na Wakikuyu watatu Joshua Kiarie, Timothy Muiruri na Gerald Njuguna. Kundi la pili lilienda maeneo ya Juja ambalo lilikaribishwa na Peter Muigai Kenyatta, mwana wa aliyekuwa Rais wa Kwanza wa Kenya, Mzee Jomo Kenyatta kupitia kwa urafiki wake na mzee wa Kishona Arthur Dirorimwe.

Wakati huo, Kenya ilikuwa imeanza harakati za kupigania uhuru kutoka kwa Wazungu. Baada ya miaka michache, Kenya ilipata uhuru na kufutilia mbali pasipoti na nyaraka za usafiri zilizokuwa zinapeanwa na watawala kutoka Uingereza. Washona walijipata katika njia panda kwa kuwa hawangesajiliwa kama raia wa Kenya kwa vile hawakuwa na stakabadhi za uraia wala za kusafiri kurudi kwao kwa sababu Zimbabwe pia ilipata uhuru na sheria za uraia zikabadilishwa nchini humo. Wakati huo, Washona walikuwa wanaishi katika mitaa ya Kikuyu, Kinoo, Kiambaa, Gitaru, na Githurai na walikuwa na kanisa lao la *Gospel of God* liliko kwenye barabara ya *Valley Road* jijini Nairobi hadi sasa. Washona wakawa wakosa uraia kwani hawakuweza kuthibitisha uhalali wao kutoka nchi yao walikotoka kama walivyohitajika

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

kufuatia sheria mpya za uraia za Kenya. Baada ya Kenya kupata uhuru mwaka wa 1963, Washona waliendelea kuhangaika nchini Kenya kwa kutafuta utambulisho wao kama mojawapo ya kabila za Kenya kwa zaidi ya miongo sita bila mafanikio. Lakini juhudi zao zilitambuliwa na aliyekuwa Rais wa Kenya Uhuru Kenyatta kwa kuwapatia uraia na kuwatambua kama kabila mojawapo za Kenya tarehe 12/12/2020. Kwa miaka hiyo yote, Washona walikuwa wakitangamana na jamiilugha mbalimbali nchini Kenya na hivyo basi utangamano huu umezua mtagusano wa lugha ya Kishona na lugha mbalimbali za Kenya kama vile Kiswahili na Kikuyu. Hivyo, utafiti huu unalenga kubainisha mikakati ambayo Washona wanatumia katika kudumisha lugha yao ya Kishona nchini Kenya.

MBINU ZA UTAFITI

Utafiti huu ni wa nyanjani na maktabani. Utafiti wa maktabani ulimpa mtafiti data chasili kuhusu nadharia zinazoongoza utafiti huu pamoja na taarifa muhimu kuhusu asili na hali ya kiisimujamii ya kabila la Washona nchini Kenya. Utafiti wa nyanjani ulisaidia katika kupata data ya kimsingi ambayo ilisaidia katika kujibu maswali ya utafiti na kutimiza lengo la makala haya la kubainisha mikakati mbalimbali inayotumiwa na Washona katika udumishaji wa lugha yao ya Kishona nchini Kenya.

Sampuli

Sampuli ya utafiti huu iliteuliwa kimaksudi na kwa njia elekezi kutoka mitaa mitano ya kaunti ya Kiambu wanapoishi wanajamiilugha ya Kishona. Mitaa hiyo ni pamoja na Kinoo, Kiambaa, Kikuyu, Githurai, na Gitaru. Lune na wenzake (2010) na Orodho (2004) wanasema kwamba uteuzi wa kimaksudi humwezesha mtafiti kupata majibu kwa haraka kwa sababu haizingatii ukubwa bali muhimu ni kwamba sampuli iliyoteuliwa itamwezesha mtafiti kushughulikia swala la utafiti kikamilifu kupitia kwa data inayotosha kuafikia lengo ya utafiti. Best na Kahn (2010) wanasema kuwa Sampuli elekezi ni ile inayotumiwa mahali ambapo wahojiwa wamechangamana katika jumuiya. Mhojiwa mmoja anapopatikana, anatumiwa na mtafiti ili kuwafikia wahojiwa wengine wenye sifa sawia huku idadi mwafaka ya sampuli ikizingatiwa.

Ukusanyaji wa Data

Ukusanyaji data ulianza na mtafiti kwenda nyanjani baada ya kupata vibali kutoka Chuo Kikuu cha Kenyatta na shirika la Kitaifa la Sayansi, Teknolojia na Ubunifu (NACOSTI). Vibali hivi vilimsaidia mtafiti kujitambulisha na kupata ruhusa ya kutangamana na Washona katika harakati za kupata data ya utafiti. Data ya nyanjani ilikusanywa kutokana na sampuli elekezi ya Washona wanaoishi katika mitaa ya Kinoo, Kiambaa, Kikuyu, Githurai na Gitaru katika kaunti ya Kiambu. Utafiti ulitumia mbinu za kushiriki, mahojiano, mijadala ya vikundi vidogo vidogo pamoja na uchunzaji ili kupata data ya mwafaka. Maoni ya watafitiwa yalinakiliwa ili kuweka wazi mbinu mbalimbali ambazo Washona hutumia ili kudumisha lugha yao licha ya kutangamana na lugha maarufu na zenye nguvu za kidemografia. Data za maktabani zilipatikana kupitia kwa usomaji wa tafiti, majarida na vitabu mbalimbali kuhusu nadharia ya Uzalishaji kijamii pamoja na habari muhimu kuhusu Washona na asili yao.

Uchanganuzi wa Data

Data iliyokusanywa ilichanganuliwa kwa kutumia mbinu changamano ambayo kulingana na Denzin na Lincoln (2011), ni mtindo wa kuchanganya mbinu za kitakwimu na maelezo kwa lengo la kuelewa swala la utafiti kwa undani zaidi. Data iliyokusanywa ilipangwa kwa makundi mbalimbali na hatimaye kuchanganuliwa kwa kutegemea lengo la utafiti. Programu ya kuchanganua data ya SPSS (Kichanganuzi Data ya Kitakwimu za Sayansi Jamii) ilitumika hasa kuchanganua data iliyopatikana kutoka kwa hojaji baada ya kukaguliwa na kupangwa. Data kutoka mahojiano, mijadala ya kimakundi, utazamaji, na uchunzaji pia ilichanganuliwa kimaelezo kwa kuwa ilikuwa imenakiliwa na hivyo mtafiti alitoa mifano na maelezo kuhusu mikakati ya kudumisha lugha ya Kishona nchini Kenya.

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

MATOKEO

Mikakati ya udumishaji wa lugha ni mbinu zilizowekwa na wanajamiilugha husika kwa madhumuni ya kuendeleza uhai wa lugha yao kwa vizazi vinavyofuata. O'Riagain (1994) anasema kwamba kila kizazi hubuni na kuweka mikakati ya kurithisha kizazi kinachofuata utamaduni wao ikiwemo lugha yao. Mikakati inapowekwa inaweza kufaulu au kutofaulu katika kufanikisha lengo la jamiilugha husika kwa kutegemea juhudi za wahusika pamoja na mbinu wanazozitumia. Washona wamejitahidi kudumisha lugha yao ya Kishona nchini Kenya licha ya changamoto na shinikizo kutoka lugha maarufu kama vile Kiswahili na Kikuyu. Kupitia kwa mahojiano na hojaji kwa vizazi vinne (miaka 1-17,18-35,36-45,46+) vya jamiilugha ya Washona, ilibainika kwamba Washona wamebuni mikakati mbalimbali ya kudumisha lugha yao ya Kishona kama vile uzungumzaji wa lugha yao katika maeneo ya nyumbani, kutumia lugha ya Kishona kwenye ibada zao, kutembeleana miongoni mwao na kuzungumza lugha yao, kutumia lugha yao katika sherehe mbalimbali za kitamaduni na wazee kufundisha kizazi kichanga lugha ya Kishona. Utafiti ulianza na mjadala kuhusu mkakati wa uzungumzaji wa lugha ya Kishona katika maeneo ya nyumbani.

Uzungumzaji Lugha ya Kishona Katika Maeneo ya Nyumbani

Udumishaji wa lugha asilia unategemea juhudi za familia katika matumizi ya lugha hiyo kwenye maeneo ya nyumbani. Letsholo (2009), Pauwels (2005) na Velázquez (2012) wanasema kwamba nyumbani ndio maeneo ya kipekee ambapo familia inaweza kudhibiti watoto katika matumizi na maendelezo ya lugha yao asilia. Hii ni kwa sababu watoto hukumbana na shinikizo kutoka kwa lugha zilizo na nguvu za kidemografia wakiwa nje ya maeneo ya nyumbani hasa wanapocheza pamoja, wanapokuwa shuleni, na hata kanisani. Clayne (2003, 2005) anasema kwamba lugha haitapitishwa kwa vizazi vijavyo iwapo familia haitajukumika kuwafunza wanao lugha yao asilia hasa kupitia kwa kuizungumza katika maeneo ya nyumbani. Clayne (kt) anaendelea kusema kwamba mazingira ya nyumbani huwa kichocheo bora kwa ufanisi wa udumishaji wa lugha kwa vizazi tofauti vya jamiilugha husika. Kupitia kwa mahojiano yaliyofanyika kwenye maeneo ya kanisa la Gospel of God lililoko Valley Road jijini Nairobi kuhusu njia za kuendeleza lugha ya Kishona, wazee wa Kishona walikiri kwamba wanawafunza wanao lugha ya Kishona nyumbani kupitia kwa mazungumzo katika maeneo ya nyumbani. Dondoo la 1 linathibitisha haya:

Dondoo 1

> *"Mimi nawaongelesha wanangu pamoja na wachukuu wangu Kishona tukiwa katika maeneo ya nyumbani."*
>
> *"Mimi najaribu kuwafunza wanangu lugha yetu. huko nyumbani , hatuzungumzi lugha yoyote isipokuwa Kishona. Hata kama watoto wanazungumza lugha hii ya Kiswahili, mimi husisitiza matumizi ya Kishona nyumbani"* (Chanzo: Data ya nyanjani).

Kupitia kwa dondoo la 1, wazee huwazungumzia wanao na wajukuu wao lugha ya Kishona katika maeneo ya nyumbani. Watoto wanapozungumziwa lugha yao ya kwanza na wazazi wao, hujitahidi na kujifunza lugha ile ile wanayozungumziwa kwayo. Ilibainika kwamba katika maeneo ya nyumbani, ndipo panapokuwa na matumizi mengi ya lugha ya Kishona kwa kuwa wahusika katika familia huwa na mengi ya kuzungumzia bila kuwa na mada maalum au mada iliyopangwa mbeleni. Wahusika huzungumzia kuhusu vyakula, kazi za nyumbani, mavazi mbalimbali, na mafunzo kuhusu maadili mema. Hali hii huwapa watoto nafasi ya kujifunza lugha kwa kuwa wanazungumziwa na kujibu vivyo hivyo wakitumia lugha yao asilia. *Grafu* lifuatalo linabainisha maeneo ya vijana na watoto ya kujifunzia lugha ya Kishona:

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

Grafu 1: Maeneo ya vijana na watoto kujifunza lugha ya Kishona

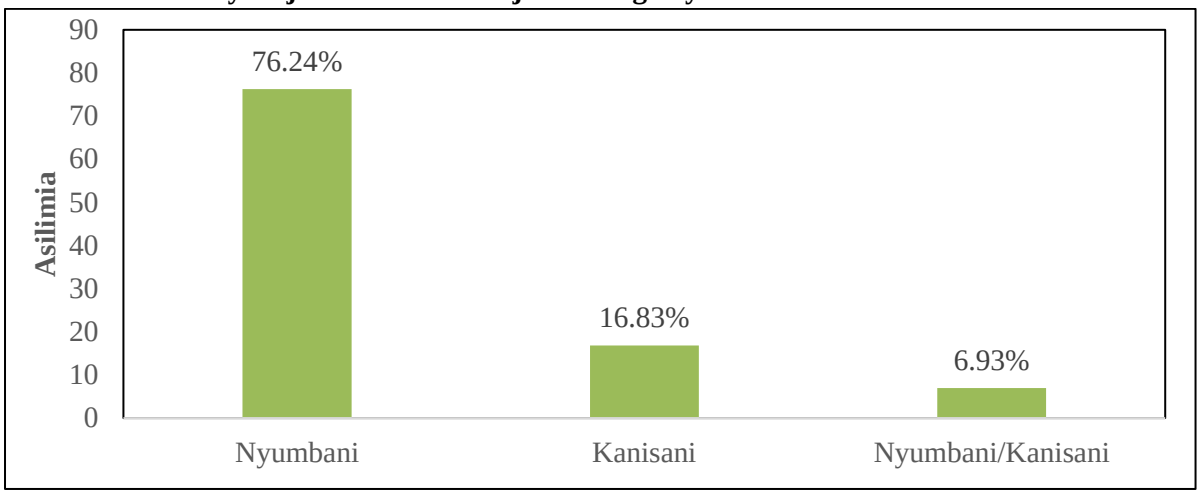

Matokeo katika *Grafu 1* yanabainisha maeneo ambayo watoto na vijana hujifunzia lugha yao ya Kishona. Asilimia 76.24 walikiri kwamba wao hujifunza lugha yao katika maeneo ya nyumbani. Asilimia 16.83 walikiri kujifunza lugha ya Kishona wakiwa kanisani huku asilimia 6.93 wakikiri kujifunza lugha ya Kishona wakiwa Nyumbani na Kanisani. Kutokana na usaili huu, ni dhahiri kwamba maeneo bora ya kujifunza lugha ya Kishona ni nyumbani (76.24%) na kanisani (16.83%). Kulingana na O'Riagain (1994), mikakati ya kurithisha kizazi kingine lugha asilia hufanyika katika maeneo ya nyumbani. Utafiti wa UNESCO (2003) unasema kwamba lugha imo hatarini iwapo matumizi yake yamebakia kutumika katika maeneo ya nyumbani pekee. Hali hii ni sawa na matumizi ya lugha ya Kishona kwa kuwa matumizi yake mengi ni nyumbani tu huku asilimia ndogo wakijifunzia lugha hii kanisani. Kukosekana kwa matumizi ya lugha ya Kishona katika maeneo mbalimbali ya kijamii ni ishara kwamba lugha maarufu za Kiswahili na Kikuyu zimeanza kuathiri uthabiti wa kiisimujamii wa lugha ya Kishona. Hata hivyo, Washona wanaonyesha jitihada za kudumisha lugha yao ya Kishona licha ya shinikizo kutoka lugha maarufu za Kiswahili na Kikuyu kwa sababu hata baada ya miongo sita, bado wanazungumza lugha yao japo kuna mabadiliko ambayo yanaanza kuonekana kwa kizazi cha nne.

Namna ya Kujifunza Lugha ya Kishona Katika Maeneo ya Nyumbani na Kanisani

Clyne na Kipp (1999) wanaamini kwamba wazazi wana jukumu kubwa katika kuweka msingi bora kwa watoto wao kuhusu udumishaji wa lugha. Iwapo matumizi ya lugha ya kwanza yatadidimia katika maeneo ya nyumbani na iwapo lugha ya kwanza haitadumishwa nyumbani, basi hali hiyo itaathiri matumizi ya lugha katika maeneo mengine na huo utakuwa ndio mwanzo wa kuhama kwa lugha husika. Familia ndiyo chanzo cha udumishaji wa lugha yoyote. Clyne na Kipp wanatoa mfano wa Wakerala wanaoishi nchini Oman ambao wamedumisha lugha yao ya kwanza kwa sababu wamechukua muda mwingi kuwafunza wanao lugha katika maeneo ya nyumbani.

Utafiti ulisaili jinsi ambavyo watoto na vijana hujifunza lugha ya Kishona wakiwa katika maeneo ya nyumbani na kanisani. *Jedwali 1* lifuatalo linabainisha majibu yao:

Jedwali 1: Jinsi Vijana na Watoto Hujifunza Lugha ya Kishona

	Mirudio	Asilimia
Kufunzwa na wazazi	19	67.9
Kuiga wengine wakiongea	9	32.1
Jumla	28	100.0

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

Katika *Jedwali 1*, utafiti uligundua kwamba asilimia 68 ya vijana na watoto hufunzwa lugha ya Kishona nyumbani na wazazi wao huku asilimia 32 wakijifunza lugha ya Kishona kupitia kuiga wanajamiilugha wengine wakizungumza. Utafiti wa UNESCO (2003) unaonyesha kwamba idadi ya watu wanaoishi katika familia moja pia huchangia udumishaji wa lugha. Hali hii inamaanisha kwamba watoto wanaoishi pamoja na wazazi wao huwa na nafasi nzuri ya kujifunza na kudumisha lugha yao kuliko wale wanaoishi peke yao au mbali na wazazi wao. Kwenye dondoo la 2, wazee wanaeleza jinsi familia za Kishona huishi pamoja na kuendelesha udumishaji wa lugha ya Kishona kupitia kwa kuwafunza wanao.

Dondoo 2

> *"Familia zetu huishi pamoja na watoto wao hadi wanapofikia umri wa kuanza familia yao. Wakati huu wote, tunawazungumzia Kishona nyumbani. Kwa hivyo watoto wanaendelea kukua wakijua lugha yetu. Lakini wajukuu wetu ni kama wameanza kujifunza lugha ya Kiswahili kwa sababu ukiwaongelesha kwa Kishona, wanakujibu kwa Kiswahili ama wanakuangalia tu"* (Chanzo: Data ya nyanjani).

Kutokana na dondoo la 2, ni bayana kwamba watoto wanapoishi pamoja na wazazi wao na kuzungumza lugha yao ya Kishona kila siku, huweza kujifunza lugha yao vyema na hivyo wanadumisha lugha yao. O'Riagain (1994) anasema kwamba lugha ya mama huwa ni kipengele cha kwanza muhimu ambacho wazazi hurithisha wana wao. Hili linawezekana iwapo wazazi hawa hawajaathiriwa sana na lugha jirani kwa sababu ikiwa wameathiriwa basi huenda wakawahamisha wana wao zaidi kutoka lugha yao asilia. Naye Wolck (2004) anasema kwamba kudumisha lugha ni kuitumia kwa uaminifu wote, kurithisha vizazi vyote na kuonyesha mielekeo chanya kuhusu lugha hiyo. Haya yalibainika kupitia mahojiano na watoto kuhusu jinsi wanavyojifunza lugha yao ya Kishona kupitia sehemu ya mahojiano kwenye dondoo la 3 na la 4 ambapo waliulizwa jinsi walivyojifunza lugha ya Kishona. Watoto walidai kwamba:

Dondoo 3:

> *"Mimi nimejifunza Kishona kupitia nyumbani. Ninazungumziwa na wazazi wangu na babu na nyanyangu kwa Kishona na inabidi pia niwajibu kwa Kishona."*

Dondoo 4:

> *"Ninaendelea kufunzwa hata sasa na wazazi wangu sanasana mamangu kwa sababu wakati mwingi tuko na yeye nyumbani. Ndugu zangu pia wananiongelesha kwa Kishona tukiwa nyumbani..."* (Chanzo: Data ya nyanjani).

Ni bayana kupitia kwa dondoo la 3 na dondoo la 4 kwamba kizazi cha pili na cha tatu katika jamiilugha ya Washona hujifunza lugha yao wakiwa katika maeneo ya nyumbani tu wakizungumziwa na wazazi wao ila hawazungumzi lugha yao ya Kishona sanifu kwa sababu ya shinikizo kutoka lugha nyingine maarufu zinazowazunguka hasa Kiswahili. *Grafu 2* lifuatalo linaonyesha majibu ya vijana kuhusu umilisi wa lugha ya Kishona kwa undani.

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

Grafu 2: Kiwango cha umilisi wa lugha ya Kishona baina ya vijana

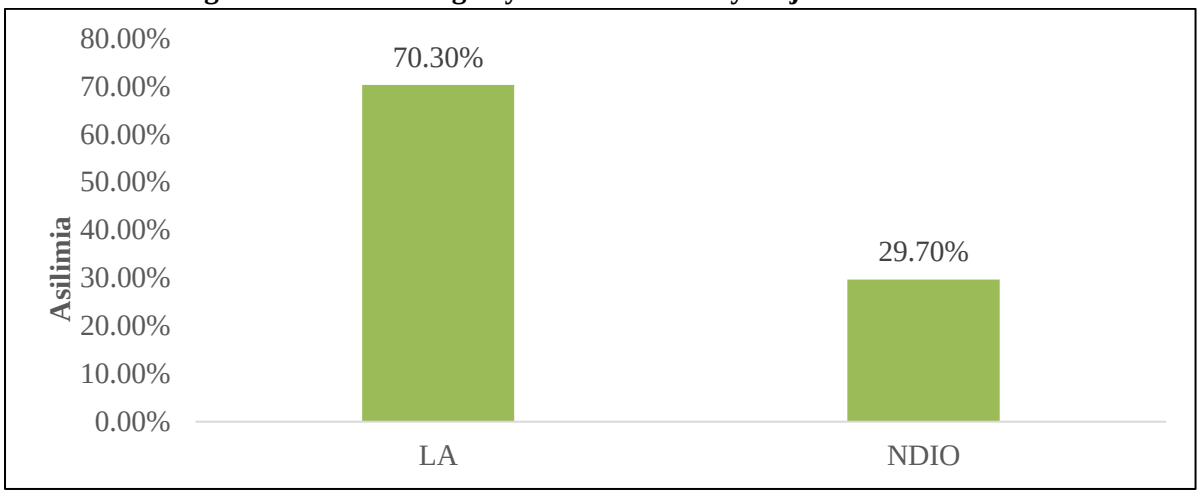

Utafiti ulilenga kubaini iwapo vijana wanazungumza lugha yao ya Kishona kwa usanifu nao wakakiri kwamba japo wanazungumziwa lugha ya Kishona katika maeneo ya nyumbani, hawazungumzi lugha hiyo kwa usanifu. Asilimia 70 walikiri kwamba hawaizungumzi lugha yao sanifu huku asilimia 30 wakikiri kwamba wanazungumza lugha ya Kishona kwa usanifu. Hii inaonyesha kwamba japo wazee wametia bidii katika kuwarithisha wanawe lugha yao asilia, ni bayana kwamba kuna dalili za uhamaji lugha ambazo zinaonekana kuanzia kizazi cha nne (miaka 1-17)

Ufundishaji wa lugha asilia kutoka kizazi kimoja hadi kingine katika maeneo ya nyumbani ndio mkakati bora zaidi kuliko sheria zozote za kudumisha lugha zinazowekwa na serikali. Maoni ya Nettle na Romaine (2000) yanaendana moja kwa moja na nadharia ya uzalishaji kijamii ambapo udumishaji wa lugha unategemea urithishaji wa vizazi vinavyofuata. McCarty na Watahomigie (2004) wanadai kuwa udumishaji wa lugha hutegemea juhudi za kifamilia kama vile maamuzi ya lugha watakayotumia katika shughuli zote za nyumbani pamoja na juhudi za kurithisha lugha kutoka kizazi kimoja hadi kizazi kingine. Familia, kupitia kwa wazazi, wakiamua kutumia lugha asilia katika mazungumzo yao na kwenye shughuli zao wakiwa na wanao watafaulu katika kudumisha lugha yao.

Udumishaji wa Lugha Kupitia kwa Dini

Utafiti kuhusu udumishaji wa lugha unaashiria kwamba dini ni chombo muhimu cha kudumisha lugha (Baker, 2011; Clyne & Kipp, 1999; Clyne, 2005; Fishman 1991, 2000). Baker (2011) anasema kwamba dini ni chombo imara cha kudumisha lugha ya walio wachache na pia walio wengi. Baker (kt) anatoa mfano wa matumizi ya lugha ya Kiarabu katika dini ya Kiislamu na kusema kwamba dini ya Kiislamu imechangia pakubwa udumishaji wa Kiarabu duniani kote huku dini ya Kiyuda ikichangia udumishaji wa lugha ya Kiiberania nchini Israeli. Fishman (1991), Baker (kt), na Clyne (kt) wana maoni kwamba maandiko ya kidini kama vile Korani ya Kiisilamu yalisaidia sana kuendeleza na kudumisha lugha ya Kiarabu duniani kote.

Thomason (2001) anasema kwamba, dini ilipatikana kuwa njia mojawapo ya kudumisha na kuendeleza lugha za wahamiaji katika taifa la Australia. Utafiti wake ulijikita katika makundi mawili ya wanauwililugha (Kiitaliano-Kiingereza na Kigiriki-Kiingereza) na kugundua kuwa kundi moja lilihama lugha yao ilhali lingine lilidumisha lugha yao. Kundi la wasemaji wa Kiitaliano-Kiingereza lilihama kutoka Kiitaliano hadi Kiingereza kufikia kizazi cha tatu ilhali kundi la Wagiriki-Wamarekani lilidumisha lugha yao ya Kigiriki kufikia kizazi cha nne. Sababu kuu iliyochangia kudumisha lugha ya Kigiriki ilikuwa ni ibada kwa kanisa moja la Kiothodoksi huku lugha ya Kiitaliano ikihama kwa sababu ya

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

matumizi ya Kiingereza peke yake kupitia kwa ibada za makanisa mbalimbali.

Hapa nchini Kenya, watafitiwa wa Kishona katika vizazi vyote walikiri kwamba dhehebu lao la *Gospel of God*, limekuwa kwenye mstari wa mbele katika kudumisha lugha yao. Katika *Grafu 3* lifuatalo, wasailiwa wanathibitisha kwamba lugha ya Kishona inatumiwa katika shughuli za ibada.

Grafu 3: Matumizi ya lugha ya Kishona Kanisani.

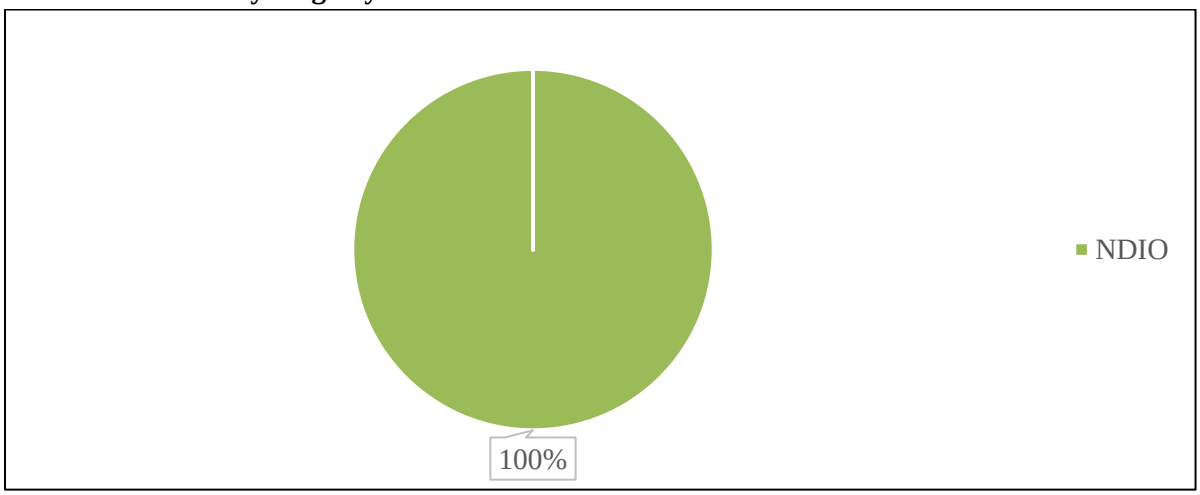

Wasailiwa wote 100% walikiri kwamba lugha ya Kishona bado inatumika katika ibada. Hii inaonyesha kwamba kanisani ni eneo bora ambalo linatumika katika juhudi za kudumisha lugha ya Kishona hasa katika mazingira ya wingilugha.

Clyne na Kipp (1999) walifanya utafiti kuhusu matumizi ya lugha ya Kiarabu miongoni mwa Waislamu wa Misri na wakagundua kwamba lugha ya Kiarabu ina uhusiano mkubwa na waumini wa dini ya Kiislamu kwa kuwa Korani imeandikwa kwa lugha ya Kiarabu. Matokeo ya utafiti wa Clyne na Kipp (kt) yalibainisha kwamba waumini wa Kiislamu walifaulu katika kudumisha Kiarabu na kurithisha lugha hii kwa vizazi vyao kupitia kwa mafunzo ya kidini. Naye Gomaa (2011) alifanya utafiti kuhusu familia tatu za Kiislamu katika eneo la Durham nchini Uingereza na kutambua kwamba lugha ya Kiarabu cha Misri ilidumishwa vyema sana kupitia mafunzo ya wikendi yaliyofanywa kwenye msikiti wa chuo kikuu cha Durham kupitia kwenye mafungu ya kukariri kwa watoto wa Kiislamu.

Utafiti huu ulibainisha kwamba shughuli za ibada katika dhehebu la Gospel of God zilikuwa zinaendeshwa kwa lugha ya Kishona kutumia Biblia iliyoandikwa kwa lugha ya Kishona. Baadaye ibada ilianza kutumia pia lugha ya Kiswahili kwa kuwa waumini wa jamiilugha nyingine za Kenya walijiunga nao. Kupitia kwa mahojiano, watafitiwa wazee na akina mama waliulizwa kuhusu watoto na vijana kujifunza lugha ya Kishona kwenye maeneo ya kanisani,walithibitisha hili kupitia kwa dondoo 5 na dondoo 6 kwa kusema kwamba:

Dondoo 5

> *"Watoto na vijana wanaendelea kujifunza lugha ya Kishona kupitia kwa kanisani sababu ibada yetu huendeshwa kwa Kishona na kisha wakatafsiri."*

Dondoo 6

> *"Sisi tunajua lugha yetu pia katika sherehe mbalimbali za kanisani mwetu kwa mfano Sherehe ya Kuzaliwa kwake mwanzilishi wa kanisa letu ambayo tunasherehekea tarehe moja Oktoba kila mwaka huku tukitumia lugha ya Kishona na kutafsiri kwa lugha ya Kiswahili kwa sababu kuna wale si Washona"* (Chanzo: Data ya nyanjani).

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

Kutokana na maneno ya watafitiwa kwenye dondoo la 5 na la 6, ni bayana kwamba wanajamiilugha ya Kishona hujifunza lugha yao ya Kishona kupitia kwa ibada katika kanisa lao la Gospel of God. Utafiti wa Thomason (2000) unaendelea kubainisha kwamba lugha ya Kigiriki ilianza kufundishwa kanisani, na Bibilia iliyotumika ilikuwa ya Kigiriki. Vivyo hivyo, lugha ya Kishona inaendelea kudumishwa kanisani kupitia mafunzo ya kidini na Biblia iliyoandikwa kwa lugha ya Kishona, mahubiri, nyimbo, mikutano na mahimizano ya washiriki yanayofanywa kwa lugha ya Kishona yanaendelea kufanikisha pakubwa udumishaji wa lugha ya Kishona.

Maandishi ya Kishona Katika Dini

Mbinu ya uchunzaji na mahojiano kwa vijana ilibainisha kwamba waumini wa kanisa la *Gospel of God*, wanatumia Biblia ambayo imeandikwa kwa lugha ya Kishona. Wazee wa kanisa huhimiza waumini wao kusoma Biblia yao ili waweze kuelewa mambo ya dini vyema. Kupitia Biblia iliyoandikwa kwa Kishona, vijana waliulizwa njia nyingine za kujifunza lugha ya Kishona na wakakiri kwamba wao hujifunza na kudumisha lugha yao ya Kishona kupitia Biblia ya Kishona. Dondoo la 7 linathibitisha haya:

Dondoo 7

> ***Mtafiti:*** *Kijana, wewe umejifunzaje Kishona?*
>
> ***Kijana II:*** *Ingawa sanasana tunaongea lugha za Kiswahili na Kiingereza, tumejifunza lugha yetu ya Kishona kwa sababu kanisani ndiyo lugha inayotumika sana na pia Biblia tunayosoma kanisani imeandikwa kwa Kishona.*
>
> ***Mtafiti:*** *Nyimbo za ibada ni za Kiswahili ama Kishona?*
>
> ***Kijana I:*** *Kwanza Biblia yetu tunayotumia imeandikwa kwa Kishona. Pili, asilimia 99 ya nyimbo tunazoimba kanisani ni za Kishona lakini sijaona kwenye zimeandikwa. Kuna mafunzo na sheria za kanisa pia zimeandikwa lakini ni chache sana.* (Chanzo: Data ya nyanjani).

Aidha ilibainika kwamba mbali na Biblia, maandishi mengine yaliyoandikwa kwa lugha ya Kishona ni nyimbo, mafunzo na sheria za dhehebu lao la Gospel of God. Baadhi ya nyimbo wanazoimba wakati wa ibada zimeandikwa lakini si kwa vitabu maalum vya nyimbo. Hivyo, utafiti huu uligundua kwamba uhaba wa maandishi katika lugha ya Kishona unadidimiza shughuli za udumishaji na uthabiti wa kiisimujamii wa lugha ya Kishona.

Demos (1988) alitafitia kuhusu nafasi ya kanisa katika udumishaji wa lugha ya Kigiriki nchini Amerika. Aligundua kwamba japo kulikuwa na msukumo wa matumizi ya lugha nyingine kama vile Kiingereza katika ibada ya Waothodoksi, bado waumini walitumia lugha ya Kigiriki kwa kuwa walihusisha dini na lugha yao ya kwanza. Demos anaendelea kusema kwamba kanisa ilichukua nafasi kubwa sana katika kudumisha lugha ya kigiriki kupitia madarasa yaliyokuwa yakifunza lugha na pia kupitia shule za Kigiriki. Vivyo hivyo, uchunzaji uliofanyika katika kanisa la watafitiwa ulibainisha kuwa lugha ya Kishona inaendelea kutumiwa licha ya shinikizo kutoka kwa lugha maarufu kama vile Kiswahili.

Juhudi za Wazee Katika Udumishaji wa Lugha ya Kishona

Wazee ndio hazina ya utamaduni wa jamii ikiwemo lugha. Sangili (2019) anasema kwamba mbinu ya kudumisha lugha kupitia kwa wazee (miaka 46+) imekuwa ikitumika katika jamiilugha zinazolenga kudumisha lugha zao ulimwenguni kote. Obiero (2013) alitafitia udumishaji na ufufuaji wa lugha ya Kisuba ambayo ilikuwa imeanza kudidimia. Obiero aligundua kwamba wazee walijisatiti sana katika harakati za kufufua na kudumisha lugha yao kwa kuwa walipewa nafasi katika redio ya Kisuba iliyoanzishwa kwa minajili ya kuwafundisha Wasuba lugha yao. Wazee pia walikuwa kwenye mstari wa mbele ili kuhakikisha serikali imefanikisha juhudi za udumishaji wa lugha yao kando na kuwafunza wanawe kwenye maeneo ya nyumbani. Utafiti

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

huu ulibainisha kwamba Wazee wametia juhudi kubwa katika kudumisha lugha yao. Maoni ya wazee yanathibitisha haya kupitia dondoo la 8 lifuatalo:

Dondoo 8

> ***Mtafiti:*** *Ni kwa nini mmeendelea kuongea lugha ya Kishona licha ya shinikizo kutoka kwa lugha maarufu na pia miaka mingi nchini Kenya?*
>
> ***"****Tumejaribu kudumisha lugha yetu kwa miaka isitini sasa hata kama kulikuwako na changamoto tulipata kama vile za utambulisho ambazo zingetufanya kusahau lugha yetu. Lakini lugha ya Kishona ndio kitu tu tulibaki nayo ya muhimu tulipoishi bila stakabadhi za uraia nchini Kenya"* (Chanzo: Data ya nyanjani).

Kupitia kwa kushiriki katika shughuli mbalimbali za Washona na mahojiano na wazee wa Kishona, ilibainika kwamba wazee wa Kishona wamekuwa katika mstari wa mbele katika udumishaji wa lugha yao. Wazee hawa wanatumia mbinu nyingi kama vile kuzungumzia wanao pamoja na wajukuu wao lugha yao asilia, kufunza vizazi vipya lugha yao asilia na kuweka mikakati ya kudumisha lugha hasa matumizi yake katika maeneo yao ya ibada. Wazee wa Kishona wanasema kwamba, lugha yao ni utamaduni wao na kwamba ndicho kitu pekee cha thamana walichokuwa nacho kwa muda wote ambao walikuwa hawana uraia. Kuzungumza lugha yao iliwaletea faraja moyoni na matumaini ya kuishi nchini Kenya ambako hawakuwa na jamaa wala uraia. Katika kanisa la Gospel of God, lugha iliyokuwa inatumika mwanzoni ilikuwa ni Kishona mara nyingi, kadri miaka iliposonga, waumini wasiokuwa wa Kishona walianza kujiunga na kanisa hili na hivyo ikabidi lugha ya Kiswahili itumike pia. Hadi sasa, mahubiri hufanyika kwa lugha ya Kishona huku yakitafsiriwa kwa lugha ya Kiswahili.

Udumishaji wa Lugha kupitia Asasi ya Ndoa

Maoni ya Baker (2011); Clyne na Kipp (1999); Clyne (2005); Holmes (2013); Namei (2012) kuhusu lugha za wanajamii waliohamia nchi au mahali fulani yanathibitisha kwamba mpangilio wa ndoa za wanajamii hao unaweza kuendeleza udumishaji wa lugha ama ukafanya lugha asili kuhama au kufa. Athari za ndoa kwa lugha asilia zaweza kuwa chanya kupitia ndoa za ndani ya jamii au hasi kupitia ndoa za nje ya jamii. Holmes(kt) na Namei(kt) wanadai kwamba ndoa ya nje ya jamiilugha ni njia tosha ya lugha kupoteza uthabiti wake na hatimaye kufa. Hali hii hutokea hasa lugha moja inapopewa hadhi ya juu na majukumu mengi kuliko lugha nyingine katika jamii. Mahojiano kupitia dondoo la 9 lifuatalo yanadhihirisha jinsi ndoanje na ndoa za ndani ya jamii zinaendeleza lugha ya Kishona.

Dondoo 9

> ***Mtafiti:*** *Je,kuna watu ambao si Washona lakini wanajua lugha ya Kishona?*
>
> *"Wako lakini si wengi sana. Kwanza kuna wale walishaolewa na Washona wetu, hao wamejifunza lugha ya mume na wanaizungumza vizuri. Pili, kuna marafiki wetu ambao wamejifunza kwa kupenda tu. Tatu, Lugha yetu inaendelezwa pia kwa kuwa Washona wanapooa Washona wenziwe, lugha inazidi kudumishwa baina ya Washona na Washona"* (Chanzo: Data ya nyanjani).

Ni bayana kwamba ndoa za ndani ya jamii na ndoa za nje ya jamii hufanya wanajamiilugha kuongezeka na hivyo lugha yawezakuwa thabiti kwa kuwa wazungumzaji wameongezeka. Kwa upande mwingine, ndoa za nje ya jamii zaweza kupunguza uthabiti wa lugha kupitia kupunguka kwa idadi ya wazungumzaji. Utafiti huu uligundua kwamba si Washona wengi ambao wameoa kutoka jamiilugha nyingine na pia wasichana wengi kutoka jamiilugha ya Washona hawajaolewa na wanajamiilugha wengine. Hii inamaanisha kwamba lugha ya Kishona inadumishwa baina ya Washona pekee yao. Baker (2011) anasema kwamba katika jamii ya

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

wingilugha, ndoa baina ya wanawingilugha kutoka jamiilugha ya wachache na mwanajamiilugha mmoja tu kutoka kwa jamiilugha ya waliowengi inaweza kupelekea watoto wao kuzungumza lugha ya wanajamiilugha waliowengi huku wakiacha lugha ya mzazi wao anayetoka katika jamiilugha ya walio wachache. Baadhi ya Washona pia wameoa au kuolewa na watu wasiokuwa wazungumzaji wa Kishona. Jambo hili linachangia kupunguka kwa uthabiti wa kiisimujamii wa lugha ya Kishona. Mahojiano na wazee wa Kishona yanathibitisha haya kupitia kwa Dondoo la 10 lifuatalo:

Dondoo 10

> ***Mtafiti:*** *... je, ndoa imeathiri lugha ya Kishona vipi tena?*
>
> ***Mzee I:*** *kuna wasichana wetu wameolewa watu ambao si Washona. Wameenda na kujifunza lugha ya nje. Kwa njia hii, wazungumzaji wa lugha ya Kishona hupungua na kufanya lugha yetu kuwa hatarini. Lakini kuna wale ambao sisi tumewaoa na si Washona. Hao ni wachache ambao wamejifunza lugha yetu.* (Chanzo: Data ya nyanjani).

Dondoo hili linathibitisha kwamba lugha ya Kishona imo kwenye hatari ya kupotea iwapo ndoa baina ya wanajamiilugha Washona na wanajamiilugha wengine itaendelea kwa sababu ni wachache sana hujifunza lugha ya Kishona. Sensa ya mwaka wa 2016 nchini Australia ilionyesha kwamba uhamiaji kwenda kwa lugha ya Kiingereza ulikuwa wa hali ya juu kwenye kizazi cha pili katika eksogamia/ndoanje (Australian Bureau of Statistics, 2016; Namei, 2012). Namei alitoa mfano wa watoto wa familia za Malta, Ujerumani na Uholanzi na kusema kwamba watoto hawa walikuwa hawatumii lugha ya wazazi wao kwa kuwa walikuwa wameshahamia lugha ya Kiingereza ilhali watoto Wagiriki na Waitaliano walidumisha lugha yao kwa muda. Naye Holmes (2013) akagundua kwamba wahamiaji Wagiriki na Wachina hawakujihusisha na ndoanje hali ambayo ilirahisisha udumishaji wa lugha zao.

Utafiti ulibainisha kwamba Washona wameweka sheria kali za kulinda jinsi ya vijana kuchagua wachumba wao, lakini bado kuna baadhi ya vijana ambao wamekiuka sheria hizi na kuoa ama kuolewa nje ya jamiilugha ya Kishona. Kundi hili la ndoa za nje ya jamii, kulingana na wazee wa Kishona, huhatarisha lugha yao ya Kishona kwa kuwa wanaenda na kujifunza lugha ya jamiilugha nyingine huku wakiacha lugha yao ya Kishona. Lakini ilibainika kwamba wale wachache ambao wameolewa na wanajamiilugha ya Kishona wamejifunza lugha ya Kishona. Hali hii inaongeza idadi ya wazungumzaji wa Kishona japo kwa asilimia ndogo tu.

Kutembeleana Miongoni mwa Washona

Stoessel (2002) anafafanua kwamba mitandao ya kijamii huwa na ushawishi mkubwa katika udumishaji wa lugha asilia. Stoessel anasema kwamba wahamiaji hujaribu kudumisha lugha yao na wanapozungumza na wenzao mitandaoni, muda unavyosonga, wao huanza kuwa na mitandao yao wenyewe kwa ajili ya kudumisha lugha yao. Wahamiaji hawa huanza kutembeleana ama kuwa na mikutano mbalimbali kwa ajili ya kuzungumza lugha yao asilia. Hali hii hufanya lugha yao kudumu kwa kuwa kila wanapokutana wao hutumia lugha yao ya kwanza ili kuonyesha undugu.

Washona walipofika Kenya walikuwa wachache na kitu kimoja kilichowaleta pamoja wakati wote ni kutembeleana, kuongea na kudumisha lugha yao asilia. Baada ya kupewa uraia nchini Kenya Disemba mwaka wa 2020, Washona walipata uhuru wa kuishi kila sehemu ya Kenya hasa mitaa mbalimbali jijini Nairobi. Hata hivyo, Washona wanaendelea kutembeleana ili kudumisha umoja na ushirikiano wao. Kila wanapokutana, lugha wanayotumia katika mazungumzo yao ni Kishona ili kuonyesha umoja na ushirikiano wao inavyodhihirika katika dondoo la 11

Dondoo 11

> *"Mimi humtembelea mamangu siku mbili kwa wiki ili kumsalimia. Hata kama mimi na mke wangu na watoto wangu wawili tunaishi*

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

mbali kiasi, huwa namtembelea mama kwa kuwa huko tutaongea lugha yetu. Pia mimi humtembelea Zeph pale alikohamia Kitengela mara kwa mara ili kumsalimia na pia kujua zaidi lugha yetu" (Chanzo: Data ya nyanjani).

Utafiti huu ulibainisha kwamba Washona hutembeleana wao kwa wao ili kuendelea kuzungumza lugha yao ya Kishona na kuidumisha. Maneno ya vijana yanathibitisha hii mbinu ya udumishaji kupitia kwa kutembeleana. Utafiti wa Michieka (2012) uliolenga wanafunzi wa vyuo vikuu kuhusu umuhimu wa kutembeleana, ulithibitisha kwamba kutembeleana ni mkakati mzuri wa kudumisha lugha zao za kiasili kwa kuwa wanapotembeleana wakiwa likizoni, wao huzungumza kwa lugha zao za kiasili badala ya Kiswahili, Kiingereza na Sheng' wanavyofanya wakiwa chuoni.

Landweer (2000), Milroy (1987) na Chambers na Natalie (2013) wanasema kwamba mtandao wa kijamii huwa imara wakati ambapo wanajamiilugha huwa na uhusiano wa karibu kupitia kwa kutembeleana. Katika mazingira ya mashambani, mtandao wa kijamii huwa imara sana kwa sababu ya mipangilio ya makazi yao, kutohamahama na pia mahusiano ya kifamilia na kiukoo. Hali hii huzuia shinikizo la kubadilika kwa lugha kwa sababu ya athari ya lugha zingine.

Wanajamiilugha wanavyozidi kukaa pamoja katika mitandao yao ya kijamii, lugha yao huzidi kuimarika kwa kuwa wanaiendeleza kupitia mazungumzo ya kila siku. Mtandao wa kijamii pia huimarishwa kupitia kutembeleana na hivyo basi lugha huzidi kudumishwa kupitia kwa matumizi ya kila siku ya lugha asilia (Hildebrandt, 2004; Nonaka, 2009; Ehala, 2010; Sallabank, 2010). Washona walipofika Kenya kuanzia mwishoni mwa miaka ya 1950, waliishi karibu karibu ili kuwa na ulinzi wa wao kwa wao. Wazee wanathibitisha haya kupitia kwa dondoo la 12:

Dondoo 12

"Tulipofika Kenya kwa mara ya kwanza, nilikuwa mdogo wa miaka kama kumi na tatu hivi, tulianza kwa kukaa kule ngong' mtaa unaoitwa Zambia. Watu walikuwa wanatuita Wazambia kwa kuwa hawakuelewa kuwa sisi ni Wazimbabwe. Baada ya uhuru kupatikana hapa Kenya, mambo yalianza kubadilika tukawa hatuna uhuru tena bila vibali rasmi vya Kenya. Ndio maana tulikuwa tunakaa karibukaribu ili mmoja wetu akipata shida, tuweze kusaidiana. Pia kukaa karibu karibu ilitusaidia kwa kuwa hatungejulikana kwa urahisi kwamba sisi si Wakenya kwa wakati huo. Si kama sasa ambapo sisi ni raia halisi wa Kenya"(Chanzo: Data ya nyanjani).

Kutokana na maneno ya wazee, ni bayana kwamba Washona walianza kwa kukaa pamoja ili kutembeleana iwe rahisi. Kule kukaa karibukaribu kuliwasaidia kudumisha lugha yao kwa kuwa wangekutana kwa haraka sana. Landweer (2000) na Nonaka (2009) wanasema kwamba mtandao wa kijamii wa jamiilugha ukiwa mzuri, huwa wanakutana kila siku na kuongea lugha yao. Hali hii huchangia kudumisha lugha ya jamiilugha husika.

Mikutano ya Kijamii

Van Aswegen (2008) alitafitia udumishaji na uhamaji wa lugha miongoni mwa Wamaale nchini Ethiopia na kutambua kuwa mikutano ya kijamii ilikuwa mojawapo ya mbinu za kudumisha lugha ya Kimaale cha Ethiopia. Kutokana na utafiti wake, ilibainika kwamba Wamaale walikuwa wakifanya kazi za pamoja (kikoa), waliunda mashirika yao ya wakulima na kisha wakawa na mashindano ya michezo ya kijamii kwa ajili ya kukutana pamoja kila wakati. Shughuli hizi zote za kuwaleta pamoja zilisaidia katika kudumisha na kuendeleza lugha yao. Dondoo la 13 lifuatalo linathibitisha kwamba Washona pia huwa na mikutano yao mbalimbali na kupitia kwayo, wanadumisha lugha ya Kishona.

Dondoo 13

Mtafiti: *Je huwa mnafanya mikutano ya kijamii? Mnatumia lugha gani?*

Mama I*: Naam. Huwa tuna mikutano mbalimbali ya kijamii kwa shughuli*

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

mbalimbali. Kwanza mikutano mingi tuliyokuwa nayo kabla ya mwaka wa 2020 ilikuwa ya kuweka mikakati ya kupewa uraia. Hapo, tulikuwa tunatumia lugha ya Kishona kwa kuwa sisi ndiyo tulikuwa na shida hapa nchini. Lakini wakati tulikuwa na wasio Washona, tulikuwa tunatumia Kiswahili kwa sababu hawajui Kishona.

Mtafiti:*Mikutano mingine ni ipi?*

Mzee II: *Siku ya kanisa, huwa tunakutana mapema kabla ya ibada kuanza sisi kama wazee ili kuunda mikakati ya kupata hela za maendeleo Kanisani. Tunapokutana hivyo, tunazungumza lugha ya Kishona pekee. Hali hii imechangia kuendeleza lugha yetu ya Kishona.* (Chanzo: Data ya nyanjani).

Kutokana na dondoo la 13, mikutano ya shughuli mbalimbali kama vile kanisani na harakati za kutafuta uraia nchini Kenya kabla ya mwaka wa 2020, ilisaidia wanajamiilugha ya Kishona kudumisha lugha yao kwa kuwa kila walipokutana, walitumia lugha ya Kishona kuwasiliana ama kwa ajili ya ibada kanisani.

Barnes na McDuling (2012) alitafitia kuhusu udumishaji wa lugha ya Kigiriki nchini Afrika Kusini baina ya wanafunzi wa vyuo vikuu nchini humo na kugundua kwamba Wagiriki walikuwa na mikutano ya sherehe tofauti za kijamii kama vile harusi na densi za vilabuni kwa minajili ya kukutana na kuzungumza lugha yao. Barnes na McDuling(kt) waligundua kwamba wanafunzi wengi walijihusisha na hafla tofauti za chuoni kupitia michezo ya kuigiza ya kigiriki, mavazi na vyakula, ibada na mikutano ya jinsia ya wanafunzi wa kigiriki nchini Afrika Kusini. Mikutano hii yote ililenga kuendeleza na kudumisha lugha ya Kigiriki.

Mbinu ya uchunzaji ilibainisha kwamba Washona wanapokutana hasa mikutano ya kanisani, wazee kuanzia umri wa 46 kuendelea, huongea wakitumia lugha ya Kishona licha yao kujua na kuelewa lugha ya Kiswahili, watu wa kati ya umri wa miaka 36-45, huongea wakitumia lugha za Kiswahili na Kishona hasa wanapoongea na wazee au wazazi wao. Vijana wa kati ya umri wa 18-35 huongea wakitumia Kiswahili na mara moja moja hutumia lugha ya Kishona katika mazungumzo yao. Watoto wa kati ya umri wa miaka 1-17, huongea wakitumia lugha ya Kiswahili pekee yake. Hata wakizungumziwa kwa Kishona, wao hujibu kwa lugha ya Kiswahili. Hii inamaanisha kwamba japo Washona wamejaribu kudumisha lugha yao kwa miongo sita, kizazi cha nne (miaka 1-17) wameanza kuhama kutoka kwa lugha ya Kishona. Hali hii inahatarisha lugha ya Kishona kwa kuwa hapo ndio mwanzo wa kuhama kwa lugha ya Kishona kwa sababu kizazi hiki (miaka 1-17) hawatajua lugha ya Kishona. Hii inamaanisha pia kwamba vizazi vitakavyofuata havitakuwa na ujuzi wa lugha ya Kishona.

Sherehe Mbalimbali za Washona

Sherehe mbalimbali za kitamaduni na za kidini katika jamiilugha fulani huchangia pakubwa udumishaji wa lugha hiyo kwa kuwa lugha na utamaduni haviwezi kutenganishwa. Utafiti wa Kedrebeogo(1998) nchini Bukinafaso ulibainisha kwamba katika maeneo ya Mashariki mwa Bukinafaso, jamiilugha za wachache wanachukulia lugha zao kama utamaduni wao na hivyo wanazithamini sana. Watafitiwa walikuwa na kauli kwamba '*mwanajamiilugha kamili haachi lugha aliyonyonya.'* Hii inamaanisha kwamba uaminifu katika matumizi ya lugha ya kwanza ni jukumu la kila mmoja katika shughuli za udumishaji wa lugha. Mahojiano kupitia kwa dondoo la 14 lifuatalo yanabainisha udumishaji wa lugha ya Kishona kupitia kwa sherehe mbalimbali.

Dondoo 14

Mtafiti: *Mama maoni yako kuhusu kuendeleza lugha ya Kishona ni yepi?*

Mama 1*: "Sisi tunajua lugha yetu pia katika sherehe mbalimbali za kanisani mwetu kwa mfano Sherehe ya Kuzaliwa kwake mwanzilishi wa kanisa letu ambayo tunasherehekea tarehe moja Oktoba kila mwaka huku tukitumia lugha ya Kishona na*

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

kutafsiri kwa lugha ya Kiswahili kwa sababu kuna wale si Washona"

Mtafiti: *Nani atatuelezea kuhusu Sherehe za Kishona na lugha zinazotumika.*

Mzee wa I*: Sisi huwa na sherehe tatu muhimu. Sherehe zetu zimeshikamanishwa na dini yetu kupitia kwa kanisa letu la Gospel of God. Sherehe ya kwanza ni sherehe ya kuzaliwa kwa mtoto (kubarwa) ambapo mtoto akizaliwa, huwa mama na mwanawe hawaonani na mtu yeyote nje ya familia yake isipokuwa mfanyakazi wake. Baada ya siku nane, sherehe kubwa ya kumpa mtoto jina ambalo ni lazima kutoka kwa ukoo wa babake tu, hufanyika. Katika sherehe hizi, Ni lugha ya Kishona tu ambayo hutumika kwa kuwa lugha ya Kishona ni sehemu ya utamaduni wetu.*

Mzee wa II: *Sherehe ingine, sherehe ya harusi kati ya Washona pekee yao(muchato), lugha ya Kishona tu hutumika katika shughuli zote na hatua zote. Lakini siku hizi tunatumia pia hata lugha ya Kiswahili sababu tumekuwa na marafiki wengi ambao si Washona kwa hivyo inabidi tutumie lugha ambayo wanaelewa.*

Mzee wa III: *Sherehe ya mazishi,(Namu) sisi hutumia lugha mbili kwa kuwa kutakuwa na wageni ambao si Washona wanaohudhuria mazishi...* (Chanzo: Data ya nyanjani).

Mahojiano na wazee wa Kishona yalibainisha kwamba, Washona huwa na sherehe tatu muhimu katika maisha yao. Watafitiwa walisema kwamba sherehe zao zimeshikamanishwa na dini yao kupitia kwa kanisa lao la Gospel of God. Sherehe ya kwanza ni sherehe ya kuzaliwa kwa mtoto ambapo mtoto akizaliwa, huwa mama na mwanawe hawaonani na mtu yeyote nje ya familia yake isipokuwa mfanyakazi wake. Baada ya siku nane, sherehe kubwa ya kumpa mtoto jina ambalo ni sharti liwe kutoka kwa ukoo wa babake tu, hufanyika. Katika sherehe hizi, Ni lugha ya Kishona tu hutumika kwa kuwa lugha ya Kishona ni sehemu ya utamaduni wa Kishona. Sherehe ya pili, sherehe ya harusi kati ya Washona pekee yao ama ndoa ndani ya jamii ambapo ni lugha ya Kishona tu hutumika katika shughuli zote na hatua zote zinazoandamana na ndoa hiyo. Sherehe ya mwisho ambayo ni ya mazishi, lugha mbili hutumika kwa kuwa kunaweza kuwa na wageni ambao si Washona wanaohudhuria mazishi. Ilibainika kwamba lugha ya Kiswahili ni maarufu katika sherehe zote za Washona. Aidha, kuna sherehe ya kumkumbuka mwanzilishi wa kanisa la Gospel of God baba Johanne Masowe. Sherehe hii hufanyika kila tarehe 1 Oktoba ya kila mwaka. Sherehe hii ilihudhuriwa na mtafiti na wasaidizi wake na waligundua kwamba lugha mbili hutumika: Lugha ya Kishona na lugha ya Kiswahili. Lugha ya Kishona hutumika kwa sababu ni utamaduni wao na lugha ya Kiswahili hutumika kwa kuwa ni lugha maarufu na rasmi nchini Kenya na pia kwa sababu kuna waumini ambao si wa Kishona katika kanisa hilo.

HITIMISHO

Utafiti huu ulishughulikia mikakati mbalimbali iliyowekwa na Washona ili kudumisha lugha yao ya Kishona. Ilibainika kwamba Washona wa umri mkubwa (wazazi na wazee) huwazungumzia wanawe na wajukuu wao lugha ya Kishona ili waweze kujifunza lugha hii ambayo ni sehemu ya utamaduni wao. Ilibainika kwamba dini yao, kupitia kwa dhehebu lao la Gospel of God, ni mahali bora pia pa kujifunzia na kuendeleza lugha yao ya Kishona kwa kuwa ibada yao huendeshwa kwa lugha ya Kishona huku ikitafsiriwa kwa lugha ya Kiswahili. Wazee pia wameweka juhudi kubwa katika kudumisha lugha ya Kishona kupitia kwa kuwarithisha watoto lugha yao ya Kishona. Ilibainika pia kwamba lugha ya Kishona imedumishwa kupitia kwa ndoa za nje ya jamii na ndoa za ndani ya jamii kwa kuwa Mshona anapooa mtu ambaye si Mshona, idadi ya wazungumzaji wa Kishona inaongezeka. Lakini pia ilidhihirika kwamba ndoanje inaweza kuhatarisha lugha ya Kishona kwa kuwa mwanajamiilugha ya Kishona anapoolewa na mtu ambaye si mshona, anajifunza lugha ya wanajamiilugha nyingine huku akiacha lugha yake. Mikakati mingine iliyowekwa na Washona katika kudumisha lugha ya Kishona ni

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

kutembeleana kwa Washona ili wadumishe lugha yao kupitia kwa mazungumzo, mikutano ya Kijamii pamoja na sherehe mbalimbali za kitamaduni pia ilibainika kuwa mbinu murua iliyobainika katika juhudi za kudumisha lugha ya Kishona kwa kuwa utamaduni na lugha haviwezi kutenganishwa.

Utafiti ulibainisha kwamba lugha ya Kishona haina maandishi isipokuwa kwa Biblia na nyimbo za injili ambazo si zote zimeandikwa. Hivyo basi ili lugha hii idumu na ikumbukwe kwa vizazi vijavyo, juhudi za kuandikwa kwa vitabu hasa vya hadithi lazima ziwekwe ili vizazi vichanga vipate kusoma kwa lugha yao ya Kishona. Vijana wanahimizwa waweze kuanza kuandika vitabu hata vya hadithi za watoto ili kujikumbusha na kudumisha lugha yao. Ilibainika kwamba mtandao wa kijamii wa Washona umeanza kuwa hafifu. Hii ni kwa sababu baada ya Washona kupewa uraia tarehe 12/12/2020, walipata uhuru wa kuishi na kufanya biashara sehemu yoyote nchini Kenya. Kuhamia sehemu mbalimbali nchini Kenya kama vile Kitengela kunahatarisha uthabiti wa kiisimujamii wa lugha ya Kishona. Hivyo basi utafiti huu unapendekeza kuwa Washona waongeze juhudi za kutembeleana na pia wadumishe mtandao wao wa kijamii ili kudumisha lugha yao ya Kishona.

MAREJELEO

Americans. *International journal of the sociology of language*, (69), 59-71.

Australian Bureau of Statistics (2016) Language of Migrants. Accessed 15/12/2022

Baker, C. (1992). Attitudes and language. Clevedon, UK: Multilingual Matters.

Baker, C. (2011). Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. Bilingual Education & Bilingualism. *Multilingual Matters*.

Batibo, H. M. (2005). Language Decline and Death in Africa. Causes, Consequences and challenges, Toronto: Multilingual Matters Ltd.

Benrabah, M. (2004). Language and politics in Algeria. *Nationalism and ethnic politics*, *10*(1), 59-78.Chambers, J. na Natalie, S. (2013) *The Handbook of Language Variation and Change* (ed) Malaysia: Ho printing (M) Sdn Bhd

Best, W. na Kahn, J. (2010). *Research in Education*, New Jersey U.S.A: Person Prentice.

Clayne, M. (2003). Towards a more language-centred approach to plurilingualism. *Multilingual Matters*, 43-55.

Clyne, M. G. (2005). *Australia's language potential*. University of New South Wales Press.

Clyne, M., & Kipp, S. (1999). Pluricentric Languages in an Immigrant Context: Spanish, Arabic and Chinese.

Demos, V. (1988). Ethnic mother-tongue maintenance among Greek Orthodox

Denzin, K. na Lincoln, Y. (2011). *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. U.S.A: SAGE Publication, Inc.

Ehala, M. (2010). Ethnolinguistic vitality and intergroup processes1. *Multilingual*, *29*, 203221.

Fishman J.(1989).“Language and Ethnicity in minority sociolinguistic perspective” Multilingual Matters. Philadelphia: Clevedon.

Fishman, J. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.

Fishman, J. A. (2000). Language planning for the “other Jewish languages” in

Gomaa, Y. A. (2011). Language maintenance and transmission: The case of Egyptian Arabic in Durham, UK. International Journal of English Linguistics, 1(1), 46.

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

Hildebrandt, K. A. (2004). A grammar and glossary of the Manange language. In *Tibeto-Burman languages of Nepal: Manange and Sherpa*. Pacific Linguistics.

Holmes, J. (2001). *An introduction to sociolinguistics.* New York; Harlow, Eng: Longman.

Israel: An agenda for the beginning of the 21st century. *Language Problems and Language Planning*, *24*(3), 215-231.

Kedrebeogo, G. (1998). Language maintenance and language shift in Burkina Faso: The case of the Koromba.

Kenya Human Rights Commission (KHRC). 2019. African Missionaries in Identity Limbo: The Shona People of Kenya. *KHRC*

Landweer, L. (2000). Indicators of Ethno Linguistic Vitality'. Notes on Sociolinguistics pg 5 – 22 [Online:http//www.s.l. org /socialx/ndg-lg-indicators.html]

Letsholo, R. (2009). Language maintenance or shift? Attitudes of Bakalanga youth towards their mother tongue. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, *12*(5), 581-595.

Lune, H., Pumar, E. S., na Koppel, R. (Eds.). (2010). Perspectives in Social Research Methods and Analysis: a reader for sociology. Sage.

McCarty, T. L., na Watahomigie, L. J. (2004). Language and literacy in American Indian and Alaska Native communities. In *Sociocultural contexts of language and literacy* (pp. 89-120). Routledge.

McDuling, A., na Barnes, L. (2012). What is the future of Greek in South Africa? Language shift and maintenance in the Greek community of Johannesburg. *Language Matters*, *43*(2), 166-183.

Michieka, M. (2012). Language maintenance and shift among Kenyan university students. In Selected Proceeding of the 41st Annual Conference on African Linguistics, ed. Bruce Cornell and Nicholas Rolle (pp. 164-170).

Milroy, L. (1987). *Language and social networks*. Oxford: Basil Blackwell.

Mulinya, D. (2020, Desemba 30). Shona Celebrate Kenyan Citizenship as Decades of Closed Legal Doors Open. *Citizenship Rights in Africa Initiative*.

Namei, S. (2012). Iranians in Sweden: A study of language maintenance and shift. Edita Västra Aros.

Ndubi, M. (2017, November 7). The Shona: A stateless community in Kenya yearning to gain citizenship. UNHCR Kenya. https://www.unhcr.org/ke/12739-shona-stateless-community-kenya-yearning-gain-citizenship.html

Nettle, D., na Romaine, S. (2000). *Vanishing voices: The extinction of the world's languages*. Oxford: Oxford University Press.

Nonaka, A. M. (2009). Estimating size, scope, and membership of the speech/sign communities of undocumented indigenous/village sign languages: The Ban Khor case study. *Language & Communication*, *29*(3), 210-229.

O'Riagain, P. (1994). Language maintenance and language shift as strategies of social reproduction. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 15(2&3): pp. 179-197

Obiero, O. J. & Matu, P.M. (2013) Appliction of the Vitality Test on Small Languages: The Case of Suba in Kenya. *The African Review: A Journal of African Politics, Development and International Affairs*, 40(1), 179-202.

Orodho, J. (2004). Elements of Educational Research and Social Science Research Methods. Nairobi: Masola Publishers.

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Article DOI: https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1824

Pauwels, A. (2005). Maintaining the community language in Australia: Challenges and roles for families. *International journal of bilingual education and bilingualism*, 8(2-3), 124-131.

Ralli, A. (2001). Morphology in language contact: verbal loanblend formation in Asia Minor Greek (Aivaliot). *Morphologies in contact (Studia Typologica). Berlin: Academie Verlag*, 185-201.

Richards, C. J., & Schmidt, R. (2002). Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics 3rd edition.

Romaine, S. (1994). Hawai'i Creole English as a literary language. *Language in Society*, *23*(4), 527-554.

Sallabank, J. (2010). Language documentation and language policy. *Language* Documentation and Description, 7, 144-171.

Sangili, N. N. K. (2019). Udumishaji wa lugha ya kimaragoli katika eneobunge la uriri, Kenya (Doctoral dissertation).

Stoessel, S. (2002). Investigating the role of social networks in language maintenance and shift. *International Journal of the Sociology of Language*, *2002*(153).

Thomason, S. G. (2000). Linguistic areas and language history. In *Languages in contact* (pp. 311-327). Brill.

UNESCO (2003). Language vitality and endangerment: UNESCO ad hoc expert group on endangered languages. Paris: UNESCO.

Van Aswegen, K. (2008). The maintenance of Maale in Ethiopia. *Language Matters*, *39*(1), 29-48.

Velázquez, I. (2012). Mother's social network and family language maintenance. Journal of Multilingual and Multicultural Development, 34(2), 189-202.

Wagalla, S. (2019). *Citizens or Refugees? The Case of the Shona in Kenya (1962-2017)* (Doctoral dissertation, University of Nairobi).

Wolck, W. (2004). *Universals of language maintenance, shift and change*. Collegium antropologicum, 28(1), 5-12.

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.